

สถานภาพและบทบาทของครูสมัยการศึกษาแบบโบราณ

(พ.ศ. 1781 - 2414)

การศึกษาของไทยนั้น มีหลักฐานปรากฏว่าได้จัดกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี (พ.ศ. 1781 - 1921) แต่เป็นการศึกษาแบบโบราณ กล่าวคือมิได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์ ตลอดจนวิธีการจัดไว้อย่างเป็นระบบและระเบียบแบบแผนที่แน่นอน ดังเช่นการจัดการศึกษาในสมัยปัจจุบัน การศึกษาแบบโบราณได้ดำเนินสืบต่อกันเรื่อยมาโดยลำดับ จนกระทั่งได้มีการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้การศึกษาเริ่มมีระบบและระเบียบแบบแผนขึ้น เป็นรากฐานการศึกษาของไทยตามแบบสมัยใหม่¹ ซึ่งได้วิวัฒนาการมาจนทุกวันนี้

พุทธศาสนากับการศึกษาแบบโบราณ

อาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรที่สำคัญอาณาจักรแรกของไทย กษัตริย์ในสมัยสุโขทัยหลายพระองค์ด้วยกันได้เป็นผู้จัดตั้งพื้นฐานทางการ เมืองและวัฒนธรรมไทยขึ้น นับตั้งแต่พ่อขุนรามคำแหงลงมา จนถึงพระเจ้าลิไท พื้นฐานต่าง ๆ เหล่านี้ยังคงมีอยู่ต่อมาและในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ก็ยังเป็นพื้นฐานที่วิจิตรพิสดารมากขึ้น² พื้นฐานทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า

¹ ศึกษาธิการ, กระทรวง. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 1.

² วุฒิชัย มุสศิริ, นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรินฤตยนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, 2512, หน้า 35.

³ วิทยากร, เถวีก เค. "การศึกษา กับ สังคมไทย" จุดสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 (เมษายน, 2518) หน้า 109.

สำคัญ และมีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาแบบโบราณของไทยมากที่สุด ได้แก่การที่พุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานลงอย่างมั่นคงในอาณาจักรสุโขทัย จากการที่พ่อขุนรามคำแหงได้อาราธนาพระสงฆ์ที่ลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาเผยแพร่พุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย

ถึงปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกว่า "...พ่อขุนรามคำแหงกระทำโดยทานแกมหาเดระ ตั้งมราชปราชญ์เรียบจบปิฎกไตรปิฎก หลวกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนถูกแก้เมืองศรีธรรมราชมา..."⁴

เป็นผลให้ชาวสุโขทัยเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนามากขึ้นโดยลำดับ และพุทธศาสนาก็ได้เข้ามามีอำนาจเหนือวิถีทางปัญญาของชาวสุโขทัยโดยทั่วไป จึงจะเห็นได้จากศิลาจารึกของสุโขทัย ซึ่งเป็นจารึกตามแบบพุทธศาสนา คือมีคำสรรเสริญถึงความมีบุญ ความมีที่รักษาแก่กล้าในพุทธศาสนา การดำรงตนอยู่ในศีลธรรม การอุปถัมภ์พระสงฆ์ และการเผยแพร่ศาสนาของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ด้วยกัน พระพุทธศาสนาที่ลังกาวงศ์ได้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดในรัชสมัยพระเจ้าลิไท (พ.ศ. 1897 - 1919) เมื่อพุทธศาสนาได้ประดิษฐานลงมั่นคง มีสถาบันวัดและพระสงฆ์ขึ้นเป็นหลักฐานแล้ว วัดและพระสงฆ์ก็มีบทบาทเกี่ยวข้องกับความป็นอยู่ทุกอย่าง และในทุกกระยะแห่งชีวิตของประชาชน จนกล่าวได้ว่าวัดเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และเป็นศูนย์กลางของสังคมที่เกี่ยวข้อง⁵

บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแบบโบราณที่สำคัญที่สุดได้แก่การที่ประชาชนได้อาศัยวัดเป็นสถานที่เล่าเรียน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน ในสมัยสุโขทัยสำนักเรียนมี 2 แห่ง แห่งหนึ่งคือวัด เป็นสำนักของบรรดาบุตรหลาน ขุนนางและ

⁴ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467, หน้า 9.

⁵ประมุข ปยุตโต, พระมหา. "บทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคมในอดีต, ปัจจุบัน" บันทึกการสัมมนาเรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน (พระนคร : โรงพิมพ์พิศพร, 2513), หน้า 15 - 16.

ราษฎรทั่วไป มีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นครูผู้สอน เพราะสมัยนั้นเรียนภาษาบาลีกันเป็นพื้น ใครรู้พระธรรมวินัยแตกฉานก็นับว่าเป็นพรารชุน์ อีกแห่งหนึ่งก็คือสำนักราชบัณฑิต ซึ่งสอนแต่เฉพาะ เจ้านายและบุตรหลานข้าราชการเท่านั้น⁶ วัดและวังจึงนับว่าเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ในด้านการศึกษา โดยเฉพาะวัดนั้น ถือว่าเป็นศูนย์กลางของการศึกษา และเป็นศูนย์กลาง ทางวัฒนธรรม พระสงฆ์จะสอนความรู้ทุกๆด้าน เช่น ศิลป อักษรศาสตร์ กฎหมาย การแพทย์ คณิตศาสตร์ การาราศาสตร์ ฯลฯ ให้แก่คนโดยทั่วไปตั้งแต่เจ้านายลงไปจนถึงคนธรรมดาสามัญ วัดบางวัดในสมัยสุโขทัย ทำหน้าที่เปรียบเสมือนวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยในสมัยนั้นทีเดียว⁷

ในสมัยอยุธยา (พ.ศ. 1893 - 2310) ไทยได้รับมรดกทางวัฒนธรรมแบบอินเดีย จากบรรพบุรุษที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง คือมอญและเขมร แม้ว่าอยุธยาจะรับอารย ธรรมอินเดียเพิ่มขึ้น แต่ก็มิได้ทำให้บทบาทและความสำคัญของศาสนาพุทธที่มีต่อการดำเนินชีวิต ของคนไทยลดลง ตรงกันข้ามพุทธศาสนากลับเฟื่องฟูมากขึ้น และทำหน้าที่ดวงศุขยัทธิพลของ ศาสนาฮินดู⁸ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ บางพระองค์ ได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาด้วยศรัทธาอันแก่กล้าเป็นอย่างมากยิ่ง ดังเช่นในสมัยสมเด็จพระบรมไตร โลกนาถ (พ.ศ. 1191 - 2013) พระองค์มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา จนถึง กับออกผนวชด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า "ศักราช 827 รัชกาล (พ.ศ.2008) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจาทรงพระผนวช ณ วัดสุทัศนไ ได้ 7 เดือน แล้วลาพระผนวช"⁹ นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานจากพงศาวดารฉบับเดียวกัน นี้ก็กล่าวว่ ต่อมาถึงศักราช 846 (พ.ศ.2027) ยังโปรดให้พระราชโอรส และสมเด็จพระ -

⁶ศึกษาธิการ, กระทรวง. เรื่องเดิม หน้า 2.

⁷วิชัยกิจ, เควิก เค. เรื่องเดิม หน้า 112.

⁸เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

⁹หอสมุดแห่งชาติ, พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

เชษฐาธิราชออกผนวชทั้งสองพระองค์อีกด้วย¹⁰ เข้าใจว่าประเพณีที่เจ้านายผนวชและอุทิศ
มากคือวช ซึ่งนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาจึงเป็นธรรมเนียมเมืองสืบมาช้านาน เห็นจะมี
ขึ้นครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นปฐม และคงเป็นสาเหตุสำคัญให้เกิดความนิยม
สร้างวัดกันมากขึ้นในระยะต่อมาจนมีคำกล่าวที่ว่า "เมื่อบ้านเมืองดี เขาสร้างวัดให้ลูกเล่น"¹¹
การสร้างวัดนั้น ชาวบ้านในชุมชนหรือหัวหน้าชุมชนนั้น ๆ มักจะสร้างวัดเพื่อเป็นการกุศล ส่วนวัด
ในเขตเมืองหลวง หรือรอบ ๆ เมืองหลวง พระมหากษัตริย์จะทรงเป็นผู้สร้างขึ้นมา ดังนั้นจึง
มีวัดสำหรับเป็นที่เรียนของเด็กกระจัดกระจายอยู่ทั่วพระราชอาณาจักร¹² ราษฎรทั่วไปก็นิยม
พากันไปฝากพระเพื่อเล่าเรียนหนังสือ ลาดูแบร์ (La Loubere)
เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ซึ่งได้เดินทางมายังราชสำนักสมเด็จพระ
นารายณ์ ระหว่างปี พ.ศ. 2230 - 2231 ได้บันทึกสภาพการศึกษาในสมัยอยุธยาที่โคพบไว้ว่า

" เมื่อใดเลี้ยงบุตรมาเติบโตใหญ่ถึงอายุ 7 หรือ 8 ขวบแล้ว ชาวสยามจะส่งบุตร
หลานของตนให้ไปอยู่ที่วัดกับพระสงฆ์ พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัดสอนอุทธนเหล่านี้
ให้รู้จักอ่านและนับจำนวนเลขเป็นสำคัญ แต่ไม่มีการสอนพงศาวดาร กฎหมาย และ
ศาสตร์อื่น ๆ ทั่ว"¹³

¹⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 451.

¹¹ ศรีวิสุทธิโมลี, พระ. พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพล ศรีสัมบูรณ์, (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2514), หน้า 91.

¹² วัชอาร, เกวิก เก. เรื่องเดิม หน้า 114.

¹³ ลาดูแบร์, จดหมายเหตุลาดูแบร์ฉบับสมบูรณ์ ลันด์ ท. โคมดบุตร แปล, เล่ม 1
(พระนคร : สำนักพิมพ์ภาวนา, 2510), หน้า 261 - 262.

วัน วลิต (Jeremis van Vliet) พ่อกาชาวอดันดา ซึ่งเดินทาง -
เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เช่นเดียวกัน ก็ได้กล่าวถึงสภาพการศึกษาใน
สมัยอยุธยาไว้ว่า

มีพระอยู่ในอยุธยาประมาณ 20,000 รูป จำนวนพระทั่วพระราชอาณาจักรมี
มากกว่าในอยุธยาถึงสี่เท่า พระที่มีความรู้จะเป็นพระสอนหนังสือและหัวหน้าของพระ
ในวัดต่าง ๆ ก็จะเลือกมาจากพระที่มีความรู้เหล่านั้น ประชาชนจะให้ความนับถือแก่
พระที่เป็นเจ้าอาวาสเป็นอย่างสูง พระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์บรรดากษัตริย์หลวงทั้งหลาย
ส่วนวัดอื่น ๆ ก็จะได้รับ ความสนับสุนนและถวายปัจจัยต่าง ๆ จากประชาชนสามัญ... 14

บันทึกของชาวตะวันตกทั้งสองคนกล่าว แสดงให้เห็นว่า วัดมีบทบาทในการจัดการศึกษา
ให้แก่ประชาชนโดยทั่วไปมากขึ้น และกว้างขวางขึ้นกว่าในสมัยสุโขทัยมาก และในระยะต่อมา
ความนิยมของประชาชนในการนำบุตรหลานไปฝากพระเพื่อเล่าเรียนหนังสือก็ยิ่งมีมากขึ้น ทั้งนี้
เนื่องมาจากประเพณีการให้บุตรชายที่มีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ซึ่งเข้าใจว่าจะ
สืบเนื่องมาจากในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ เพราะปรากฏว่าพระองค์ทรงกวดขันการศึกษาทาง
พระศาสนาจนบุตรหลานข้าราชการคนใดที่จะถวายตัวเข้ารับราชการ ถ้ายังไม่ได้อุปสมบทก็จะต้องไม่ทรง
แต่งตั้งให้เป็นข้าราชการ ประเพณีนี้ยังผลให้วัดทุกแห่งเป็นโรงเรียน และพระภิกษุทุกรูปเป็นครู
ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษย์ของตนตามความสามารถที่จะจัดได้และเพื่อเป็นการเตรียมสำหรับเวลา
ข้างหน้าเมื่อเติบโตขึ้นจะได้สะดวกในการอุปสมบทจึงต้องนำบุตรหลานไปฝากพระเพื่อเล่าเรียน
หนังสือและรับการอบรมในทางศาสนา เสียตั้งแต่ยังเด็ก 15

¹⁴ วัชชาจ, เกวีก เค. เรื่องเดิม หน้า 113.

¹⁵ ศึกษาธิการ, กระทรวง. เรื่องเดิม หน้า 2.

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การศึกษาเจริญรุ่งเรืองมาก จนมีผู้กล่าวว่า "เป็นยุคทองทางปัญญาของไทย"¹⁶ สำนักเรียนนอกจากวัดยังมีราชสำนัก สำนักราชบัณฑิต¹⁷ เป็นสมัยที่มีชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยามากขึ้นเมื่อผลของการนำความคิดและวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาเผยแพร่ พวกมิชชันนารีฝรั่งเศสถึงกับเข้ามาตั้งโรงเรียนเผยแพร่คริสต์ศาสนา สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชทานอุปการะพระยานวชิราวุธให้ไปตรวจหาความรู้ว่า อาจเป็นภัยคุกคามจากการที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงมองเห็นความสำเร็จของพวกมิชชันนารีในด้านการศึกษา จึงทรงโปรดให้พระโหราธิบดีเขียนตำราสำหรับสอนภาษาไทยเล่มใหม่ขึ้นมา คือหนังสือจินตคณิต อันอาจจะเป็นการแต่งขึ้นเพื่อสอนหนังสือโดยตรง หรือแต่งเพื่อให้ความรู้แก่ทูตต่างประเทศที่เข้ามาในสมัยนั้นก็ว่าได้¹⁸ หนังสือจินตคณิตได้ใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทยสืบต่อมา เป็นเวลานาน จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁹

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษายังคงดำเนินไปเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือมีวัดเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่ประชาชนให้เหมาะสมแก่ความต้องการของประชาชน วัดและบ้านรับภาระในการสั่งสอนเด็ก ส่วนรัฐหรือราชสำนักควบคุมตลอดจนให้ความอุปถัมภ์ตามสมควร²⁰

¹⁶ วยอาจ, เควิก เค. เรื่องเดิม หน้า 117.

¹⁷ ศึกษาธิการ, กระทรวง. เรื่องเดิม หน้า 4.

¹⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, บันทึกเรื่องหนังสือจินตคณิต (กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการพิมพ์, 2504), หน้า 149 - 150.

¹⁹ วุฒิชัย มุลศิลป์, เรื่องเดิม หน้า 48.

²⁰ ศึกษาธิการ, กระทรวง. เรื่องเดิม หน้า 5.

พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาและส่งเสริมศิลปวรรณคดีมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394) ปรากฏว่าพระองค์มีศรัทธาในพุทธศาสนาและโปรดการสร้างวัดมากถึงกับมีเรื่องเล่ากันว่า "ใครสร้างวัดถวายมากก็จะได้เป็นคนไปพราน" การที่มีการสร้างวัดและปฏิสังขรณ์วัดกันมากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงยอมเป็นการสนับสนุนการศึกษาในวัดไปด้วย วัดจึงยังคงเป็นศูนย์กลางของการศึกษาเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา²¹

สภาพการเรียนการสอนในวัด

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การศึกษาแบบโบราณนั้น วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชนทั่วไป พระทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสือ เมื่อชาวบ้านมีลูกหลานที่เป็นชายต้องการให้มาเรียนในพุทธศาสนา เพื่อเป็นเพื่อนบุญและอ่านเขียนเรียนหนังสือไปถวายในตัว จึงนำไปฝากเป็นลูกศิษย์พระด้วยถือว่าเป็นผู้ทรงคุณความรู้ เหมาะสมที่จะอบรมให้การศึกษาแก่ลูกหลานของตนได้ดีที่สุด²² การเรียนในวัดจึงเป็นเรื่องของเด็กชายเท่านั้น เด็กหญิงที่จะมีโอกาสเรียนหนังสือหายาก ค่ายจะไปเรียนกับพระในวัดพร้อมกับเด็กชายไม่ได้ ประกอบกับความกลัวของบิดามารดา เด็กหญิงในเรื่องต่าง ๆ เมื่อบุตรของตนรู้หนังสือแล้ว จึงทำให้เด็กหญิงไม่ได้อ่านหนังสือนอกจากเจ้านายชั้นสูงและบุตรขุนนางผู้ใหญ่ ส่วนมากเมื่อโตขึ้นก็จะช่วยบิดามารดาทำงานบ้าน ซึ่งเป็นการเรียนรู้วิชาการเรือนไปในตัว เพื่อเตรียมตัวเป็นแม่บ้านที่ดีต่อไป²³ สภาพการเรียนการสอนในวัดที่จะกล่าว

²¹ วุฒิชัย มูลศิลป์, เรื่องเดิม หน้า 53.

²² อุนานาธาธรน, พระยา. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (พระนคร : สำนักพิมพ์ - บรรณาการ, 2512), หน้า 180.

²³ วุฒิชัย มูลศิลป์, เรื่องเดิม หน้า 54.

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยได้ประมวลมาจากเรื่อง "โบราณศึกษา" ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ) ²⁴ เป็นสำคัญ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสภาพการเรียนการสอนในวัดไว้อย่างละเอียดและสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะหาได้ในปัจจุบัน

นักเรียนที่เรียนในวัดนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ ประเภทแรกเป็นนักเรียนพระสงฆ์ ซึ่งเป็นนักเรียนชั้นสูงเรียนทางฝ่ายพุทธศาสนา ประเภทที่สองเป็นนักเรียนสามเณรซึ่งเรียนทั้งการอ่านเขียนชั้นต้น ²⁵ และฝ่ายพุทธศาสนาเพื่อเตรียมพร้อมเป็นภิกษุต่อไป ส่วนประเภทที่สามนั้นเป็นนักเรียนศิษย์วัด (เด็ก) ซึ่งเป็นพวกมูลศึกษาชั้นแรก เรียนอ่าน เขียนเบื้องต้น นักเรียนประเภทนี้ทั้งที่อยู่ประจำกับพระที่วัด และพวกที่มาเรียนแล้วกลับบ้าน สมภารเจ้าวัดถือว่าเป็นครูใหญ่ ครูรองได้แก่ชวีและพระลูกวัดหรือครูสามัญก็ได้ แล้วแต่ความสามารถในการฝึกหัดวิชาชั้นสูงหรือต่ำ พระรูปหนึ่งจะสอนศิษย์ประมาณ 2 - 5 คน แต่ที่เกินกว่านั้นก็จะมีมากถึง 15 คนก็มี ทานสอนแบบที่เรียกว่า "สอนหนังสือ" คือเรียงตัวเข้าคอกทีละคน ²⁶ สถานที่เรียนนั้นใช้หอฉัน หอสวดมนต์ ศาลาการเปรียญ กุฏิ วิหาร การสอนโดยปกติจะเริ่มหลังจากที่พระได้ฉันจังหันเช้าแล้ว (หลัง 8.00 น.) พอถึงเวลาเพล (11.00 น.) ก็หยุดนักเรียนครั้งแรกหมด เมื่อพระฉันเพลแล้วทานก็จะจำวัด นักเรียนจะฝึกหัดเขียนอ่านตามลำพังจนเมื่อพระตื่นจากการจำวัดในตอนบ่าย ทานก็จะมาพบทวน และตรวจสอบที่ได้เรียนมาแล้วในตอนเช้า จนกระทั่งประมาณ 16.00 น. หรือกว่านั้นจึงเลิกเรียน

²⁴ ปริยัติธรรมธาดา, พระยา "โบราณศึกษา" วรรณญาณ เล่ม 4 - 5, ปีที่ 5, ร.ศ. 115, ตอนที่ 23 - 29, (สิงหาคม - กุมภาพันธ์, 2439), หน้า 2369 - 2932.

²⁵ การเรียนหนังสือเบื้องต้นในสมัยการศึกษาแผนโบราณ เรียกกันว่าเรียน ก, ข น, โม.

²⁶ อุณานาชาชน, พระยา. เรื่องเดิม หน้า 202.

เครื่องเลาเรียนสำหรับนักเรียนชั้นต้นก็มี กระดานคำ กินสอหิน และไม้บรรทัด สำหรับนักเรียนชั้นสูง ๆ ขึ้นไปก็จะมีเครื่องเลาเรียนเพิ่มขึ้นอีก เช่น สมุด ปากกา กินสอทอง พระคัมภีร์ไบเบิล ฯลฯ เครื่องเลาเรียนที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ หนังสือเรียน ซึ่งมีทั้งหนังสือเรียนสำหรับอ่าน เขียน มี 5 เล่ม คือ ประถม ก กา สิบนทกumar ประถมมาลา ประถมจินตคณิต เล่ม 1 และประถมจินตคณิต เล่ม 2 คำราชาศัพท์ศึกษาหรือคำราชาศัพท์ เช่น คำราชาโทรหมอดู คำราชาหมอยา คำราชาเวชโงทย์คาศาย และคำราชาหนังสือขอมเพื่อเรียนพุทธศาสนา เช่น พระมาลัย พระมหาชาติ หนังสือเทศน์

สำหรับการสอนนั้น ครูจะเป็นผู้ทอนหนังสือให้ เมื่อทอนแล้วศิษย์ก็เอาไปท่องจำหรือหัดเขียนเอาเอง ในห้องเรียนจึงมีเสียงนักเรียนอ่านท่องจำกันแข็งแซ่ นักเรียนทุกคนต้องปฏิบัติตามข้อบังคับหลายประการที่ครูกำหนดไว้อย่างเข้มงวด เช่น จะต้องกราบหนังสือหรือกระดานคำ 3 หน้า ทุกครั้งเมื่อเริ่มอ่าน เขียน เลิกอ่าน-เขียน ทำลมหรือตัก ขามหรือเหยียบ ต้องกราบครู 3 หน้า ทุกครั้งเมื่อเริ่มเรียนและเลิกเรียน เริ่มทอนหนังสือและเมื่อทอนหนังสือเสร็จแล้ว ห้ามทะเลาะวิวาทกัน ห้ามลักขโมยสิ่งของ ห้ามเล่นในเวลาเรียน ห้ามพูดคำหยาบ ห้ามเหยียบหรือขามหนังสือและกระดานคำ ฯลฯ นักเรียนทีละเมียดขอมบังคับนี้จะถูกลงโทษถูกเขียนควายไม่เรียวตั้งแต่ 3 - 10 ที บางครั้งอาจถูกมัด การเขียนนี้บางครั้งรุนแรงมากดังที่พระยาปริยัติธรรมธาคาได้กล่าวไว้ว่า "... การที่อยากได้วิชานั้น บางทีถูกเขียนจนมีสิ่งหรือสลบก็มี ..." ²⁷

จะเห็นได้ว่า การเรียนการสอนตามสถานศึกษาเหล่านี้จะได้ผลมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถในการสอนของครู เป็นสำคัญ รวมทั้งความเอาใจใส่พากเพียรในการเรียนของนักเรียนด้วย เนื่องจากปัญหาในการเรียนการสอนมีหลายประการ จึงปรากฏผลไม่สู้จะดีนัก ดังที่พระยาอนุমানราชธนาได้กล่าวไว้ว่า

²⁷ ปริยัติธรรมธาคา, พระยา. เรื่องเดิม หน้า 2413.

"... ตามปกติส่วนใหญ่เด็กเหล่านี้มักมีความรู้เรื่องหนังสือเป็นอย่างดี ๗ ปลา ๗ เท่านั้น เพราะโอกาสและสิ่งแวดล้อมไม่อำนวย ทั้งความต้องการรู้เรื่องหนังสือที่จริงจังก็ยังไม่มีความจำเป็นแก่คนทั่วไป ทั้งที่มีชีวิตอยู่ในหมู่บ้านชนบท ..."²⁸

สังฆราชปาลเลโกซ์ (Jean - Baptiste Pallegoix) บาทหลวง
ชาวฝรั่งเศสซึ่งเคยเดินทางมาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้กล่าวไว้ทำนองเดียวกันว่า

... จากจำนวนเด็ก 100 คนที่มาอยู่วัดตั้ง 8 ถึง 10 ปี จะมีอยู่วาดสัก 20 คนเท่านั้น ที่อ่านหนังสือออก และสัก 10 คนเท่านั้นที่เขียนหนังสือได้ควยเมื่อพ้นจากวัดไป ...²⁹

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการศึกษาแบบโบราณมีจุดมุ่งหมายสำคัญโดยมุ่งพัฒนาตัวบุคคลในแง่ความรู้และความประพฤติ³⁰ การเรียนการสอนแบบที่กล่าวมานั้นย่อมก่อให้เกิดผลสนองจุดมุ่งหมายดังกล่าวได้ก็ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลในทางจริยธรรม เพราะการที่ศิษย์มาเรียนและอยู่รับใช้ปฏิบัติครูโดยใกล้ชิด ย่อมก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างศิษย์กับครูซึ่งให้ผลดี

²⁸ อนุชานนราชชน, พระยา. เรื่องเคิม หน้า 186.

²⁹ ปาลเลโกซ์, สังฆราช. เล่าเรื่องกรุงสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร แปล, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 206.

³⁰ ลลิตา ประเสริฐกุล, พัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในประเทศไทย วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาบริหารการศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2518, หน้า 36.

ในแง่ความเคารพซึ่งกันและกัน และการฝึกอบรมความประพฤติตลอดจนกิริยามารยาทต่าง ๆ³¹
 นอกจากนั้น บรรดาวิชาการ เกือบทุกแขนงที่พระสงฆ์จะพึงสอนได้โดยไม่ขัดต่อวัตรปฏิบัติทาง -
 ศาสนาแล้ว ย่อมมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดทั้งสิ้น³² การศึกษาในวัดจึงมิได้มีแต่การศึกษาค้นหนังสือ
 แต่อย่างเดียว แต่ยังมีการศึกษาวิชาอื่นต่าง ๆ ด้วย เช่น การแพทย์แผนโบราณ ศิลปกรรม
 ช่างฝีมือต่าง ๆ โหราศาสตร์ ถ้าพ่อแม่ต้องการจะให้บุตรหลานของตนได้ศึกษาวิชาใดโดยเฉพาะ
 ก็นำไปฝากพระที่มีความรู้ความสามารถในวิชานั้น ให้อยู่รับใช้ตักสอยห้อยตามและรับการฝึกอบรม
 จากพระ เป็นการเรียนไปทำไปในตัว จนมีความสามารถที่จะทำเป็นอาชีพได้³³ หรือเมื่ออายุ
 ครบ 20 ปีบริบูรณ์ ใ้คู่อุปสมบทเป็นพระสงฆ์เพื่อสืบต่อพระศาสนา ถ้าวชชยูนานหนอยก็ตองชวย
 งานวัด เช่น ซ่อมแซมเสนาสนะของวัดบ้าง การเสมียแยง จนมีความชำนาญ เมื่อดีก็ออกมา
 กลายเป็นอาชีพติดตัวไปควยก็มี ทั้งชาวบ้านก็นิยมชมชอบ³⁴ การศึกษาในวัดจึงยอมได้ประโยชน์
 ในด้านการศึกษาวิชาอื่นพอยุ่ไม่น้อย

เมื่อพิจารณาถึงวิวัฒนาการและสภาพการเรียนการสอนของการศึกษาแบบโบราณที่ -
 กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าการศึกษาแบบโบราณของไทยมีความสัมพันธ์อยู่กับพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด
 พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการศึกษาเป็นอย่างมากจนกว่าได้ว่าเป็นพื้นฐานอันสำคัญในการจัด

³¹ ประยุทธ์ ปยุตฺโต, พระมหา. เรื่องเดิม หน้า 105.

³² เปลื้อง ณ นคร, "ประวัติการศึกษาประเทศไทย" จันทร์เกษม 105
 (มีนาคม - เมษายน, 2515), หน้า 31.

³³ อุณานนราชชน, พระยา. เรื่องเดิม หน้า 163.

³⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 135 - 136.

สถานภาพของครู

การที่พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสือดังกล่าวมาแล่นั้น ย่อมทำให้ประชาชนทั่วไป เข้าใจในความเป็นพระควบคู่ไปกับความเป็นครู คำว่าครูซึ่งใช้กันอยู่ในปัจจุบันในสมัยการศึกษา แบบโบราณจึงมีความหมายควบคู่กับพระสงฆ์ เมื่อพูดถึงครูย่อมหมายถึงพระสงฆ์³⁵ หรืออาจกล่าวได้ว่า ครูก็คือพระ พระก็คือครู เพราะฉะนั้นจึงมีคำว่า "พระครู" ซึ่งหมายถึงพระสงฆ์ที่สอน หนังสือตนเอง³⁶ ในสภาพการณ์เช่นนี้ สถานภาพของครูก็สถานภาพของพระสงฆ์ จึงถือได้ว่าเป็นสถานภาพเดียวกัน และเนื่องจากสังคมไทยให้ความเคารพนับถือและเชิดชูพระสงฆ์ไว้ในฐานะอันสูงยิ่ง โดยถือว่า พระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน³⁷ ครูจึงได้รับความเคารพนับถือจากสังคมไว้ในฐานะอันสูงยิ่งทำนองเดียวกันกับพระสงฆ์

โดยที่คตินิยมในพุทธศาสนาถือกันว่า การบูชาครู เป็นอุกมมงคล หรือเป็นเหตุแห่งความ เจริญ ดังปรากฏในมงคลสูตรว่า "บูชา บูชนียานี เอตมมฺง คลฺมฺตุตฺมึ" แปลว่า การบูชา ที่ควรบูชา เป็นอุกมมงคล³⁸ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมโชโต) ได้ประทานอธิบายความหมายของบุคคลที่ควรบูชาไว้ดังนี้

... บุคคลควรแก่การบูชาเมื่อพร้อมกันก็คนดีนั่นเอง เป็นบุคคลควรบูชา คนดีนั้น จะดีเฉพาะหรือดีสืบทั้งตัวก็เป็นบุคคลควรบูชาตามชั้นของตนเช่น พ่อแม่เป็นบุพชนียบุคคล

³⁵ พระราชวรมนี (ประยูทธ ปยุตฺโต), ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ เคล็ดไทย, 2518), หน้า 101.

³⁶ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "ความเป็นครู" ศูนย์ศึกษา 1 (มกราคม - มีนาคม, 2511), หน้า 28.

³⁷ ประยูทธ ปยุตฺโต, พระมหา. เรื่องเดิม หน้า 18.

³⁸ พระสุตตันตปิฎก มงคลสูตร, พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่ม 25 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ กรมศาสนา, 2515), หน้า 3.

ของลูกชายหญิง ครูอาจารย์ เป็นปุณฺณียบุคคลของกษัตริย์ หัวหน้าผู้บริหารงานในตำแหน่ง
 คำและสูง เป็นปุณฺณียบุคคลของกษัตริย์กษัตริย์ พระมหากษัตริย์ เป็นปุณฺณียบุคคลของมวล
 พสกนิกร พระพุทธเจ้า เป็นปุณฺณียบุคคลของพุทธบริษัท พระสงฆ์สาวก เป็นปุณฺณียบุคคลของ
 พระพุทธศาสนิกชน ...³⁹

เกษม บุญศรี ก็ได้อธิบายไว้ว่า "คนควรบูชาหมายถึงบุคคลต่างประเภท
 เช่น 1 พ่อแม่ 2. ครูอาจารย์ 3. พระมหากษัตริย์ 4. พระพุทธเจ้า 4 ประเภทนี้
 เรียกว่า คนควรบูชา"⁴⁰

จึงเห็นได้ว่า คตินิยมในพุทธศาสนาได้ยกย่องนับถือครูไว้ในฐานะ "ปุณฺณียบุคคล" เช่นเดียวกับ
 กับพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ หรือพ่อแม่ ความสำคัญของครูนั้นอย่างน้อยที่สุดก็รื่องมาจากอภิมารคา
 ซึ่งถือได้ว่าเป็นครูคนแรกที่เคี้ยว ดังในภาษาวาฬเรียกว่า "บุพพจารย์" ซึ่งหมายถึงครูที่มาก่อน
 และแท้ที่จริงแล้วครูยิ่งสำคัญไปกว่านั้นอีก แม้พระพุทธเจ้าก็เป็นครู เช่นกันโดยได้รับการยกย่องว่า
 เป็นพระบรมครู⁴¹ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาว่าครูก็เป็นผู้ให้การศึกษาอบรมเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ดังที่
 ทานพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายไว้ว่า "พระพุทธเจ้าให้การศึกษาหรือพระธรรม มีพระสงฆ์รับไปปฏิบัติ
 แล้วก็ให้ต่อ ... พวกครูผู้ใหม่สังกัดอยู่ในพระพุทธเจ้า และสิ่งที่ให้คือการศึกษา"⁴²

³⁹ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอกชีวิต (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
 ชวนพิมพ์, 2518), หน้า 50 - 51.

⁴⁰ เกשמ บุญศรี, พุทธมงคลโฉม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 11.

⁴¹ สุตกัณฺธ สิวรัทฺธ, เรื่องเคี้ยว หน้า 29.

⁴² พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาเพื่อสันติสุข (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมมูชา, 2518),

โดยที่สังคมไทยแต่โบราณมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น ประเพณีไทยแต่เดิมจึงถือว่า ครู เป็นปูชนียบุคคลอันควรแก่การกราบไหว้บูชามาก เช่นเดียวกัน เพราะครู เป็นผู้มีพระคุณอย่างยิ่ง หากไม่มีครูแล้วก็ไม่มีการถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่นักเรียนเลยั้งชีพและเป็นลูกทางกาวหน้าในชีวิต อันเป็นเหตุให้หมิ่นหน้ามีค่า และมีฐานะอยู่ในสังคมได้⁴³

การยกย่องครูในฐานะปูชนียบุคคลดังกล่าวยอมแสดงให้เห็นว่า สังคมไทยแต่ก่อนรับรองฐานะของครูให้อยู่ในสถานภาพอันสูงยิ่งในสังคมจนอาจกล่าวได้ว่าครูถือเป็นสถาบันชั้นสูงในสังคมสถาบันหนึ่ง ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวไว้ว่า

... สำหรับเมืองไทยตั้งแต่ตั้งเดิมมาที่เกี่ยว เท้าที่รู้จักทั่วไปก็มีสถาบันซึ่งเป็นที่เคารพบูชามากของคนไทยอยู่ 2 - 3 สถาบัน คือพ่อแม่สถาบันหนึ่ง ครูบาอาจารย์สถาบันหนึ่ง ศาสนาอันถือพุทธศาสนาก็นับถือพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ แล้วก็พระมหากษัตริย์ เหล่านี้เรียกได้ว่า เป็นสถาบันชั้นสูงที่เคารพบูชามากของคนไทยทั้งปวง ... 44

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงสถานภาพอันสูงส่งของครูอีกประการหนึ่งได้แก่ประเพณีการไหว้ครู ซึ่งถือเป็นประเพณีของไทยแต่โบราณและปฏิบัติกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้ สังคมไทยถือว่าการไหว้ครู เป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ผู้เป็นศิษย์จะต้องกระทำ เครื่องสักการะที่ใช้ในพิธีไหว้ครูนั้น นอกจากจะใช้ธูป และเทียนอันเป็นเครื่องสักการะที่ใช้กันทั่วไปแล้วก็นิยมใช้หญ้าแพรก ข้าวตอก และดอกมะเขือด้วย ซึ่งนับว่าแปลกและพิเศษไปจากเครื่องสักการะที่ใช้ในพิธีอื่น ๆ เหตุที่นิยมใช้เครื่องสักการะ 3 อย่างนี้ นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แยม ประพัฒน์ทอง ได้ให้ความเห็นไว้ว่า

⁴³อมร รักษาสิทธิ์, "การพัฒนาสถาบันทางสังคม" ทัศนะวิจัยวัฒนธรรม 60 ปี ศาสตร์จารย์มาลัย หุวะนันท์ และศาสตราจารย์คุณหญิงอุบล หุวะนันท์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์, 2507), หน้า 91.

⁴⁴คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว., "ความคิดเห็นเกี่ยวกับครู" ข้อคิดนึกหักครูจากการสัมมนา สอ. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517), หน้า 201.

...การที่ทาพระพุทโธเอาหญ้าแพรกไปไหว้ครูนั้น มีความหมายว่าศิษย์จะเป็นหญ้าแพรก
 ของครู ครูจะเทียบยาอย่างใดศิษย์ก็จะไม่ประทุรร้ายเป็นอันขาด ก็หมายความว่า
 ขอมตัวไม่ทำอันตรายต่อครู ชาวคอกที่นำมาไหว้ครูก็หมายความว่า ศิษย์จะขอมตัวเป็น
 ชาวคอกของครู ไ้ครูก็ว่า เกี้ยวเข็ญ บังคับและควบคุม เพื่อความแตกฉานของวิทยา
 ความรู้ที่ศิษย์จะได้รับ ส่วนคอกมะเขือที่นำมาไหว้ครูนั้น ก็หมายความว่าศิษย์จะก้มหัว
 ไ้ครูตลอดกาล ไม่มีที่จะเผยอตนเหนือกว่าครู และไม่เยอหยิ่งจองหองต่อครู...⁴⁵

พิจารณาจากความหมายของเครื่องสักการะที่นำมากล่าวนี้ ขอมเห็นได้ว่าครูได้รับการ
 ยกย่องจากผู้เป็นศิษย์ในฐานะอันสูงยิ่ง ผู้เป็นศิษย์จะขอมตัวไ้ครูเพื่อกอบรมตั้งสอนโดยวิธีใดที่สุด
 แล้วแต่ครูจะเห็นสมควร ด้วยหวังที่จะไ้ครูประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่นั้น หรือแม้ความ
 เชื่อในเรื่องนี้จะเป็นไปในทำนองที่ว่าเป็นการขอพรจากครู เพื่อให้สติปัญญาของศิษย์แตกฉาน
 ประดุจหญ้าแพรกและคอกมะเขือก็ตาม⁴⁶ การนำคอกไม้รูปเทียนไปสักการะครูก็ย่อม เป็นสิ่งแสดง
 ให้เห็นถึงความเคารพนับถือและความศรัทธาอย่างสูงที่ศิษย์มีต่อครู พร้อมและเต็มใจที่จะรับฟัง
 คำสั่งสอนอบรมจากครูทุกประการ โดยหวังในความเมตตาจากครูเป็นที่ตั้ง.

⁴⁵ แยม ประทีปทอง, นาวาอากาศเอก(พิเศษ). วิชาครูในพระพุทธศาสนา
 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรไทย, 2514), หน้า 125 - 127. หญ้าแพรกมีคุณสมบัติพิเศษ
 3 ประการ คือ ไม้คม ไม้กาย และไม่เป็นอันตรายแก่ผู้ที่ไปสัมผัส ชาวคอก หมายถึง ชาวที่
 นำมาคั่วแล้วแตกออก หากไม้ควบคุมบังคับแล้วก็จะปลิวและกระจาย ส่วนคอกมะเขือนั้นเมื่อ
 ออกคอกมาแล้ว มันจะก้มหน้าลง คือคอกไม้รูปตั้งขึ้นไป

⁴⁶ คูย ชุมสาย, ม.ล. คอกไม้กับคน (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2515),
 หน้า 41.

บทบาทของครู

เนื่องจากในสมัยการศึกษาแบบโบราณพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครู กิจนพื้นฐานของความ
เป็นครูและการปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทของครูจึงได้มาจากหลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นสำคัญ
หลักธรรมที่สำคัญที่สุดได้แก่หลักธรรมในสังคาลสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่มีชื่อเสียงมากที่สุดหนึ่งใน
พระธรรมกถาจารย์เรียกว่า "คิหิวินัย" หรือวินัยสำหรับบุรุษเรื่องซึ่งได้กำหนดหน้าที่ที่บุคคล
พึงปฏิบัติต่อกันในสังคม คือระหว่างบิณฑบาตกับบุตร สามีกับภรรยา เพื่อนกับเพื่อน ครูอาจารย์
กับศิษย์ นายงานกับลูกจ้าง และนักบวชกับประชาชน⁴⁷ สำหรับหน้าที่ระหว่างครูอาจารย์กับศิษย์
นั้น ได้กำหนดไว้ดังนี้

คุรุรคฤหคิบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา อิศริยพึงบำรุงกายสถาน 5 คือ
ควยลูกชั้นรับ 1 ควยเข้าไปยื่นคอยรับใช้ 1 ควยการเช็ดฟัง 1 ควยการปรนนิบัติ 1
ควยการเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ 1 ฯ

คุรุรคฤหคิบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา อิศริยพึงบำรุงกายสถาน 5 อย่างนี้แล้ว
ยอมอนุเคราะห์ศิษย์กายสถาน 5 คือ แะนำดี 1 ให้เรียนดี 1 บอกศิษย์ควยก็ควย
ศิลปวิทยาทั้งหมด 1 ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง 1 ทำความป้องกันให้ทิศทั้งหลาย 1 ฯ⁴⁸

⁴⁷ พระราชวรานุณี, เรื่องเกิม หน้าเดียวกัน.

⁴⁸ พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่ม 11 พระสุตตันตปิฎก ที่ชนิกาย ปาฏิวารค,
หน้า 190.

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงหน้าที่ที่ 5 ประการนี้ไว้อย่างสั้น ๆ ว่า "อบรมดี
ให้เรียนดี ไม่ทวงวิชา ยกย่อง คุณครอง" และเรียกชื่อว่า "คุณธรรม" ซึ่งหมายถึง
ธรรมของครู⁴⁹

นอกจากหลักธรรมในสังคาลงศุตรแล้ว ยังมีหลักธรรมที่ถือเป็นพื้นฐานสำคัญของความ
เป็นครูอีกประการหนึ่ง คือหลักธรรมที่ว่าด้วย กัลยาณมิตร ซึ่งถึงแม้จะมีได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่
ของครูไว้โดยตรง แต่ก็ได้มีการนำมาประยุกต์เป็นคุณสมบัติของครูทั้งที่พระราชสิทธิมนีได้ชี้แจงว่า

... คุณสมบัติของครูอาจารย์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าตรงกับลักษณะกัลยาณมิตร แปลว่า
มิตรที่ดี มิตรแท้ สำหรับพระพุทธองค์เองอันถือว่าเป็นบรมครูนั้น ก็ทรงเปรียบเทียบ
พระองค์ว่าเป็นกัลยาณมิตรของพุทธบริษัททั้งหลาย ดังคำกล่าวที่ว่า "จริงอยู่อานนท์
สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นธรรมดา โดยอาศัยเราเป็นกัลยาณมิตรแล้วยอม
พ้นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย" (มมฺหิ อานนฺท กัลยาณมิตรํ อากมฺม ชาติมฺมา
สตุคฺคา ชาตียา ปริณฺจฺจนฺตี) ...⁵⁰

สำหรับคุณสมบัติของกัลยาณมิตรนั้น พระราชสิทธิมนีก็ได้ชี้แจงว่า มีปรากฏใน
วิสุทธิมรรค ภาค 1 เป็นภาษาวาจาดี ซึ่งแปลความหมายแยกออกเป็น 7 ประการ ดังนี้

⁴⁹ พุทธทาสภิกขุ, เรื่องเดิม หน้า 46 - 47.

⁵⁰ คำชี้แจงของพระราชสิทธิมนี ใน อมร รัชศาสตร์, "ครู อาจารย์
ศาสตราจารย์ : ความหมาย และภาระหน้าที่" พัฒนบริหารศาสตร์ 4 (ตุลาคม 2511),
หน้า 581. ข้อความในวงเล็บ จาก พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 15, หน้า 128.

1. บีโย เป็นที่รักใคร่ของคนทั่วไป
2. ครู เป็นคนมีใจคอหนักแน่น ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมทั้ง 8
3. ภาวินีโย หมั่นฝึกฝนอบรมตนให้ก้าวหน้าในวิชาต่าง ๆ อยู่เสมอ
4. วตุตา สมัยอบรมสั่งสอนศิษย์ และเป็นอุลลาคิไภการสอน
5. วจนกษโม ออกหน้าออกตาด้วยความดีใจ ถ้อยคำล่วงเกินของผู้ใดในทุกระดับ
6. คมกีรณจ กติ กตุตา สามารถในการสอน เช่น สอนเรื่องที่ยากลึกซึ้งให้นักเรียนเข้าใจได้ง่าย

7. โน อุตฺตฺราเน นีโยชเย โมชกนาศิษย์ โมชกชวเสษย์ โมชกทาศิษย์ในทางที่ไม่ดี ไม่สมควร เช่น อายุมข 6 เป็นต้น⁵¹

คุณสมบัติของกัลยาณมิตรนี้ นับว่าเป็นคุณสมบัติอันสูงส่งและสอดคล้องกับลักษณะความเป็นครูที่ดีอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นหลักซึ่งแสดงคุณสมบัติของผู้สอนซึ่งแม้จะมีโชพุทธะ แต่ถ้าประพฤติปฏิบัติตามหลักเหล่านี้ก็จะเป็นผู้อยู่ในเกณฑ์ของผู้สอนที่ดี⁵² การที่ทางโลกเอาจามาประยุกต์เป็นคุณสมบัติของครู เป็นการสมควรและถูกต้อง เพราะถ้าครูคนใดใคร่ประพฤติปฏิบัติตามคุณธรรมเหล่านี้ตั้งตนอยู่ในคุณธรรมเหล่านี้แล้ว ก็นับว่าเป็นครูที่ดีอย่างหาที่ติมิได้เลย⁵³

หลักธรรมทั้ง 2 ประการนี้ เป็นพื้นฐานอันสำคัญที่ทำให้เกิดหลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ จนเกิดเป็นวัฒนธรรม จารีตประเพณีเกี่ยวกับครูในการสั่งสอนอบรมศิษย์ในการปฏิบัติ

⁵¹ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

⁵² เข้ม ประพันธ์ทอง, นาวาอากาศเอก(พิเศษ), เรื่องเดิม หน้า 142.

⁵³ พระราชสิทธิเมธี, เรื่องเดิม หน้า 582.

คอครูสืบมา ครูในสมัยการศึกษาแบบโบราณจึงเป็นผู้มีจริจรรยาพร้อมด้วยศีลวัตรของพุทธ-
 ศาสนา สมบูรณ์ด้วยอย่างแก่งิยได้ในทุกกรณี⁵⁴ สิ่งใดที่ดี บริสุทธิ์ ยุติธรรม เป็นสิ่งที่ครูพร่ำสอน
 เสมอ โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากกายใจ ครูจึงเป็นผู้ที่มีเจตนาที่ถือศิษย์ตลอดไป
 ช่วยเหลือเกื้อกูลศิษย์และติดตามตักเตือนตามโอกาสอันควร ปรรวณาก็ถือศิษย์เหมือนปรรวณา
 ที่ตัวเอง กวดยเหตุอันโบราณจึงเรียกผู้รับการอบรมสั่งสอนจากครูว่า "ลูกศิษย์" ก็คือ
 ศิษย์เสมอลูกของตน ครูบางคนถึงกับขุนเจ็ชช่วยเหลือศิษย์ด้วยมีจิตสำนึกและความเหมาะสม
 การช่วยเหลือทั้งหมดเป็นเรื่องของมนุษยธรรมเหมือนพ่อแม่ช่วยเหลือลูกโดยไม่หวังได้รับการตอบแทน
 แะสิ่งใด⁵⁵ การทำงานของครูจึงถือเป็นหน้าที่ทางศีลธรรมในการอบรมสั่งสอนทำนองเดียวกับ
 พ่อแม่ โดยทำงานสืบต่อจากพ่อแม่⁵⁶ ดังที่พระยาอนุমানราชชนไคกล่าวถึงการสอนของพระสงฆ์ว่า
 "...ท่านสอนหนังสือให้แก่เด็กด้วยความสมัครใจ... ที่ท่านทำไปเพราะเห็นแก่การบุญการ-
 กุศล..."⁵⁷ และแม้จะมีรราวาสมบางคนที่ทำหน้าที่เป็นครูแทนพระสงฆ์อยู่บ้าง แต่ก็มักเป็นผู้มีอันจะกิน
 มีฐานะมั่นคงแล้ว มาสอนหนังสือด้วยความศรัทธาในความเป็นครูอย่างแท้จริง ต้องการจะปลูกฝัง
 อบรมให้ศิษย์เป็นคนดีโดยไม่หวังที่จะได้รับสินจ้างรางวัลเป็นเครื่องตอบแทนเช่นกัน⁵⁸ เงินค่า -

⁵⁴ ใญุฉัย อินทรวินา, "ครู แม่พิมพ์ เรือจ้าง หรือกัธยาณมิตร" วารสารสภาการ -
ศึกษาแห่งชาติ 1 (สิงหาคม 2515), หน้า 44.

⁵⁵ ไรน่าน อรุณรังษี, "ครูในปรัชญาตะวันออก" ศูนย์ศึกษา 3 (มกราคม - มีนาคม
 2516), หน้า 25.

⁵⁶ ใญุฉัย วิชัยศิริ, "บทบาทของครูในยุคพัฒนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับครูสภา" วิทยาจารย์
 4 (มิถุนายน 2511), หน้า 23.

⁵⁷ อนุমানราชชน, พระยา. เรื่องเดิม หน้า 130.

⁵⁸ วิทยา วิฑูร (นามแฝง), "อารีพครู" วิทยาสาร 3 (15 มกราคม 2512),
 หน้า 7.

ยกครูถ้าจะมีอยู่บ้างก็มีใจเครื่องแลกเปลี่ยนที่พอแก่การสอนของครู งานครูจึงเป็นงานที่ทำด้วยความจริงใจ⁵⁹ ภัยความสำคัญในความสำเร็จของภาระหน้าที่อย่างสูงของครู และภัยความรับผิดชอบอย่างแท้จริง ก่อให้เกิดผลก็ในการศึกษาอบรม เกิดจารีตของครู หลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์และกับบุคคลอื่น จนเป็นวัฒนธรรมจารีตประเพณีเกี่ยวกับครู และสังคมรับรองฐานะของครูทำให้เกิด "สถาบันครู" ขึ้นในสังคมไทย เป็นสถาบันสำคัญในบรรดาสถาบันสำคัญในบรรดาสถาบันสำคัญทั้งหลายในสังคมไทยสืบมา⁶⁰

สำหรับบทบาทในด้านการสอนการอบรมครูในสมัยการศึกษาแบบโบราณนั้น เนื่องจากสภาพสังคมไทยในสมัยก่อน เป็นสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อย มีลักษณะของการคงที่และคงตัว ซึ่งทำให้ครูรู้และแน่ใจว่า จะสั่งสอนอบรมศิษย์ของตนไปทางไหนและอย่างไร⁶¹ แนวทางในการสั่งสอนอบรมของครูก็คือนำให้ศิษย์ประพฤติปฏิบัติชอบตามหลักธรรมในพุทธศาสนา ซึ่งวิธีสอนส่วนใหญ่ก็จะเน้นให้ท่องจำอรรถกถา⁶² พร้อมทั้งเน้นครูก็ทำหน้าที่สอนชีวิตสอนความเป็นคน สอนความเป็นอยู่ ประสพการณ์ ค่านิยม และคุณงามความดี ควบคู่ไปกับการสอนหนังสือและวิชาการ

⁵⁹จินตนา ยศสุนทร, คุณหญิง. "ครูกับความรับผิดชอบต่อประเทศ" ประมวลบทความเกี่ยวกับการมัธยมศึกษา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 481.

⁶⁰เชื้อ วิชัยภิชฐ์, เรื่องเคิม หน้า 23.

⁶¹ไพฑูริย์ สีนลาวรัตน์, "ปฐมนิเทศกุล ภาพหลอนของความเลือน" วิทยาสาร 42(15 มกราคม 2516), หน้า 9.

⁶²วางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, คณะกรรมการ. การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, 2518), หน้า 137.

ด้วยความรักความปรารถนาที่จะให้ศิษย์เป็นคนดีอย่างแท้จริง⁶³ เหล่านี้เป็นผลผลักดันให้ครูมี
 บทบาทเด่นชัดในฐานะเป็นผู้ให้ ผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ ตลอดจนค่านิยมและความเชื่อของสังคม
 แก่ศิษย์ อันศิษย์จะพึงยอมรับเชื่อฟังครูโดยคุณวิ และจงจำไว้ให้แม่นยำ ศิษย์ที่ติดตามทัศนคติของ
 ครูสมัยก่อนนั้นจึงหมายถึงผู้ที่สามารถท่องจำสิ่งที่ครูสอนได้แม่นยำ เรื่องฟังครู เคารพครู และ
 ยึดมั่นในคำสอนของครูอย่างเคร่งครัด ดังเช่นที่โบราณจารย์ไทยกล่าวไว้ว่า " ... ให้ถือตัว
 ว่าเรามีวิชาความรู้ เรียบมาต่อครู ต้องเข้าใจว่าตนเป็นลูกศิษย์มีครูต้องถือคำสั่งสอนของครูไว้
 ให้มั่น ... เมื่อใดเรียนวิชามาแล้วมีความรู้มากขึ้นก็ ก็อย่าลบหลู่ครูบาอาจารย์หรือคิ้ออ่าน
 ต่อสู้ครูด้วยความรู้ของตนเลย ..."⁶⁴ ลักษณะของการสอนแบบนี้ เป็นการสอนที่ถือครูเป็น
 ศูนย์กลางของการเรียนการสอนนั่นเอง โดยครูได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศในวิชาที่สอน สิ่งที่
 ครูสอนจึงเป็นสิ่งที่ยกย่องและถือว่าถูกต้องเสมอ ครูจึงได้รับความเคารพนับถืออย่างสูงจากศิษย์
 อันศิษย์จะพึงยึดถือครู เป็นแบบอย่างในทุก ๆ ด้าน ทั้งมีสำนวน หรือคำกล่าวแบบไทย ๆ แต่เกม
 ที่กล่าวถึงครูมากมาย เช่น ใครที่ภูมิใจในวิชาของตนก็กล่าวได้ว่าตนเป็น "ศิษย์มีครู" การกระทำ
 อันใดถ้าอาจจะทำได้มากกว่าหนึ่งทางและทางเหล่านั้นขัดแย้งกัน เราก็มักจะเลือกทำตามแบบที่
 ครูสอน ถ้ามีใครมาหักล้างคติเดียนก็จะตอบได้ว่า "ทำตามแบบครู" ถ้าใครทำผิดแบบ ผิดประเพณี
 ก็จะถูกตีว่าเป็น "ศิษย์นอกครู" และถ้าใครบังคับอาจารย์ทำอะไรที่เลวร้ายต่อครูก็จะถูกตีเดียนว่า
 "ลูกศิษย์ก็ล้างครู"⁶⁵ ศรีปราชญ์กวีคนสำคัญในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุง -

⁶³ จักรสิน พิเศษสาทร, "ครูทุกวันนี้ยังเป็นปูชนียบุคคลอยู่หรือ" วิทยาสาร
 2 (15 มกราคม 2515), หน้า 11.

⁶⁴ ปรีชิตธรรมธาค, พระยา. เรื่องเดิม หน้า 51.

⁶⁵ เกทหลง พานิช, "ครูเป็นผู้มีเกียรติ" จันทร์เกษม 86 (มกราคม - กุมภาพันธ์
 2512), หน้า 53.

ศรียุชยา ก็ได้เขียนโคลงแสดงความยกย่อง และภูมิใจที่มีครู ถึงข้อความบาทหนึ่งมีว่า
 "เราก้ศิษย์อาจารย์ หนึ่งบาง"⁶⁶ ทั้งนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อในเรื่องครูของสังคมไทย
 ในสมัยก่อน จึงรวมอยู่ในความเชื่อเดียวกันว่า ครูคือผู้ปั้นเด็กให้แกสังคมนั้นเองเป็นหลักสำคัญ⁶⁷
 จนแม้ชุมชนเองก็นับถือครูเสมือนเป็นแบบอย่างแห่งความดีความงาม และความถูกต้อง⁶⁸ ควบ
 บทบาทอันเกินรักในฐานะที่เป็นผู้ให้ อนุายทอด และผู้ที่ศิษย์ตลอดจนคนทั่ว ๆ ไปจะพึงยึดถือเป็น
 แบบอย่างที่ดีงามนี้เอง ครูในสมัยก่อนจึงได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็น "ปฐนียมุขกล" โดยแท้

สรุป

ในสมัยการศึกษาแบบโบราณ การศึกษาของไทยมีความสัมพันธ์ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ
 พุทธศาสนา พระสงฆ์นอกจากจะเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชนแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นครูอีกด้วย
 ซึ่งได้ทำการสั่งสอนอบรมศิษย์ตามบทบาทหน้าที่ของครู อันมีพื้นฐานมาจากหลักธรรมในพุทธศาสนา
 ที่สำคัญได้แก่หลักธรรมที่ว่าควยคิหิวินัยในสังคาลกสูตร และหลักธรรมที่กล่าวถึงคุณสมบัติของ
 กัลยาณมิตร พื้นฐานจากหลักธรรมดังกล่าวนี้เป็นผลสร้างสรรคให้ เกิดครูที่เพียบพร้อมไปควย
 คุณธรรมอันสูงยิ่ง และบำเพ็ญหน้าที่สมกับที่เป็นครูอย่างแท้จริง โดยมีใ้ถือเป็นงานอาชีพแต่
 กระทำควยใจรักและศรัทธาในความ เป็นครูอย่างเต็มที่ มีใ้คุมหวังทรัพย์สินเงินทอง เป็นสิ่งคอบ
 แทนแต่อย่างใด ควบบทบาทหน้าที่สำคัญและ เพียบพร้อมควยคุณธรรมของครู* ประกอบกับสถานภาพ

⁶⁶ เป็ล่อง ๗ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,
 2515), หน้า 121.

⁶⁷ พุทธิย์ สีนลารัตน์, เรื่องเคิม หน้า 9.

⁶⁸ วางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, เรื่องเคิม หน้า 137.

* เกี่ยวกับหน้าที่ของครู โปรดศึกษารายละเอียดได้จากบทความเรื่อง "ครู อาจารย์
 ศาสตราจารย์ : ความหมายและภาระหน้าที่" ของ อมร รักษาสัตย์ จากหนังสือที่ใ้อ้างถึงแล้ว

ที่เป็นพระสงฆ์ทั้งหลายแล้ว จึงทำให้ครูในสมัยการศึกษาแผนโบราณได้รับการยกย่อง
นับถือจากสังคมในฐานะอันสูงยิ่งว่าเป็น บุคคลที่ควรแก่การบูชา หรืออุปถัมภ์บุคคล